

Tidligere trykket i Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse nr. 1, 2013. Gjengitt etter tillatelse

Atferdsanalyse, etikk og normative problemstillinger

En oppsummering fra
tilleggsseminaret ved
NAFO-seminaret 2012

Monica Vandbakk og Erik Arntzen.
Høgskolen i Oslo og Akershus.
E-post: monica.vandbakk@hioa.no

Tilleggsseminaret i 2012 var viet temaet etikk og atferdsanalyse og ønsket var å belyse og diskutere mulige problemstillinger innenfor forskning så vel som profesjon. Professor og filosof Sven Arntzen fra Høgskolen i Telemark var invitert til å åpne første dag med sin forelesning «Etikk og atferdsanalyse – et problematisk forhold?». Arntzen drøftet spesielt hvordan atferdsanalyse som vitenskap og med sitt grunnleggende syn på mennesket og menneskelig atferd, kan bli oppfattet å være på kollisjonskurs med den moderne etikks grunnforutsetninger. I siste del diskuterte Arntzen formaliserte etiske retningslinjer (codes of conduct) og rutiner for å implementere disse og for å håndtere interessekonflikter som kan fremstå som etiske dilemma. Tilleggsseminarets siste del bestod av en paneldebatt med inviterte deltagere, og denne ble arrangert torsdag formiddag. Vi vil i denne artikkelen gi en oversikt over Sven Arntzens innlegg onsdag og en oppsummering av paneldebatten. Alvdis Roulund og Kristin Utgård var referenter for paneldebatten. [Redaksjonell merknad: NAFO er altså Norsk atferdsanalytisk forening, en ikke-kommersiell medlemsorganisasjon som arbeider for utbredelse av atferdsanalyse i Norge.]

Fag og etikk knyttes ofte sammen, selv om faglig ståsted ikke er noen garanti eller gir fasitsvar på hva som er etisk forsvarlig metode eller praksis. En forutsetning for etisk forsvarlig praksis er at det finnes et minimum av kunnskap om ulike etiske teorier og begreper, og at det foregår etiske diskusjoner. Valg av tema på NAFOs tilleggsseminar i 2012 var et forsøk på å bidra til begge deler. Professor Sven Arntzen var invitert for å dele sin kunnskap om filosofi og etikk med oss, og deltakerne i paneldebatten var invitert for å dra i gang og for å bidra til diskusjoner og refleksjoner rundt etikk og atferdsanalyse.

Grunnlagsteoretiske problemstillinger ved Sven Arntzen

Atferdsanalyse tar mål av seg å være en «godartet vitenskap». Den skal produsere

kunnskap som anvendt på mennesker skal forbedre den enkeltes livskvalitet og fremme sosial atferd. Med dette fremstår atferdsanalyse som etisk i sin målsetning som anvendt vitenskap og som profesjon basert på vitenskapelig kunnskap om menneskelig atferd.

Atferdsanalyse er en nomotetisk (lovsøkende) vitenskap. Den skal avdekke lovmessighetene for atferd, hos både mennesker og andre dyr, med sikte på å beskrive, forutsi og på dette grunnlag kontrollere atferd. Den grunnleggende forutsetning er at atferd og handlinger, hos mennesker så vel som hos dyr har ytre årsaker, er betinget av forsterkere, og at forskjellige individer ter seg på lignende måte under lignende omstendigheter. Og hvis atferd hos mennesker og andre dyr ikke er vesensforskjellige, virker forsterkere gjennom det som for menneskets

vedkommende betraktes som egen nytte eller egeninteresse. I dette ligger en avvísning av tanken om at den enkelte person, i alle fall fra et vitenskapelig ståsted, er det absolutte opphav (den «frie årsak») til egen handling. Dvs., mennesket er ikke å betrakte som et vesen som i sine valg og handlinger er eller kan være absolutt fristilt fra ytre omstendigheter.

Med etikk forstår man gjerne et felt som beskjeftiger seg med normer og verdier som gjelder alle mennesker. Den type verdier det her er tale om er ikke det samme som interesser den enkelte person eller grupper av personer har i bestemte sammenhenger. Etikk skal si noe om hvilke handlinger som er rette og gale, og dermed om hvordan enhver person bør handle og ikke handle, og om hva som er goder eller onder, og dermed om hvilke mål enhver person bør ha for sine valg og handlinger. Når det er blitt sagt at atferdsanalyse er etisk i sin målsetning er dette å forstå slik at denne vitenskapen i sin anvendelse har bestemte mål som kan karakteriseres som den type goder etikken beskjeftiger seg med.

Etikk i anvendelse på eller i aktualisering i forhold til bestemte typer virksomheter – profesjoner, forskningsfelt, osv. – omtales gjerne som «områdeetikk» (Vaags 2004, s. 15). Områdeetikk spesifiserer hensyn som den enkelte innen en bestemt type virksomhet skal rette sine valg og handlinger etter. For etikk innen atferdsanalyse, så vel som innen annen forskning og faglig basert profesjon som involverer enkeltmennesker, er prinsippene om *ikke å påføre skade*, om *respekt for den enkeltes selvbestemmelse*, om *velgjørenhet* og

om å *respekttere den enkeltes verdighet* uttrykk for noen slike hensyn (Bailey og Burch 2011, s. 15 og utover). Områdeetikk kommer ofte til uttrykk som etiske retningslinjer for bestemte forskningsfelt og profesjoner. Etiske retningslinjer gir en nærmere spesifisering av normer den enkelte forsker eller profesjonsutøver skal følge og en nærmere spesifisering av forpliktelser man har overfor samfunnet generelt, personer det forskes på eller som behandles, kolleger innen forskning og profesjon, og arbeids-/oppdragsgiver (se f.eks. «Behavior Analyst Certification Board Guidelines for Responsible Conduct for Behavior Analysts» i Bailey & Burch 2011, s. 293-322).

Etikk som filosofisk disiplin har som sitt anliggende blant annet å begrunne normer og hensyn ut fra grunnleggende prinsipper eller verdier. Nytteetikken, for eksempel, krever at den enkelte i valg og handling fremmer allmenn lykke (lyst og fravær av smerte for flest mulig) ut fra tanken om at nettopp allmenn lykke er det høyeste gode. Deontologisk etikk, eksemplifisert ved Immanuel Kant (1724-1804), utleder normer som ufravikelige krav til å velge eller avstå fra bestemte typer handling, ut fra prinsippet om at den type handling som den enkelte vil og velger for seg selv ikke skal fravike fra den type handling man kan ville og velge for enhver annen. De nevnte eksempler på filosofisk etikk er bare to av mange retninger. Og de er svært ulike seg imellom. Mens nytteetikken vurderer handlinger ut fra dens konsekvenser, observerbare fenomener i verden, er det en sentral tanke i deontologisk etikk at handlinger eller handlingstyper er i seg

selv, uavhengig av konsekvenser de måtte ha, rette eller gale. Samtidig har disse to svært ulike posisjonene det til felles at de er teorier om moralske hensyn eller normer og om begrunnelsen for disse.

Imidlertid forstår man gjerne med etikk en dimensjon som går utover det å være teori om normer og hensyn og deres begrunnelse. Etikk innebærer også et krav til den handlende, nemlig at den enkelte skal foreta bestemte valg og handlinger til utelukkelse av andre valg og handlinger. I dette ligger et krav om at den enkelte i valg og handling gjør noe med seg selv. Et historisk eksempel som kan illustrere dette er den såkalte «gylne regel»: «Du skal gjøre mot andre det du vil at andre skal gjøre mot deg», alternativt, «Du skal ikke gjøre mot andre det du ikke vil at andre

skal gjøre mot deg». I disse formuleringene ligger et krav til den handlende at han som betingelse for sitt valg og sin handling setter seg i den andres, den berørte parts sted. Nytteetikken kan forstås å innebære et lignende krav til den handlende. Selv om den handlendes egen lykke er en relevant konsekvens for etisk vurdering av handling, skal han for sitt valg og sin handling være rede til å sette til side egen lykke, eller det han måtte betrakte som egen lykke. Og for deontologisk etikk slik den kommer til uttrykk hos Kant er det en betingelse for moral overhodet at den enkelte i valg og handling kan fristille seg fra egne behov og ønsker og motivere seg selv til å oppfylle plikt ut fra tanken om plikt alene. Sentral i Kants etikk er tanken om den enkeltes autonomi, moralske

**Brukerstyrt personlig
assistanse i Aleris
er supert!**

tlf: 66 76 18 60
e-post: bpa@aleris.no
www.aleris.no/bpa

selvstyre i henhold til egen fornuft, som ifølge én fortolkning omfatter to komponenter:

«Den ene er at det ikke er behov for noen autoritet utenfor oss selv til å bestemme eller opplyse oss om moralens krav. Hver og en av oss kan vite hva vi skal gjøre uten å bli fortalt dette fordi moralske krav er krav vi pålegger oss selv. Den andre [komponenten] er at i slikt selvstyre kan vi effektivt kontrollere oss selv. De forpliktelse vi pålegger oss selv setter til side alle andre handlingsgrunner, og er ofte i strid med våre ønske»

(Schneewind 1992, s. 309).

Kort sagt, den enkelte kan i kraft av sin fornuft (som er felles for alle fornuftige vesener) erkjenne hva som er rett og galt og få seg selv til å avholde seg fra å gjøre det som er galt, helt uavhengig av ytre omstendigheter som sosialt press, trussel om straff, utsikt til belønning, osv. Slikt sett er det et vesentlig skille mellom etikk, på den ene side, og på den annen side retten med sin lovgivning og sine ytre sanksjoner eller religion med tanker om guddommelig vilje og krav og om guddommelig straff eller belønning.

Ifølge fremstillingen så langt er det to sentrale sider ved etikk. Etikk inneholder for det første en liste over normer, verdier og hensyn samt begrunnelse for disse. For det andre stiller etikk krav til den handlende vedrørende betingelsene for valg og handling. Dette hviler igjen på visse forutsetninger i synet på hva mennesket er, at det enkelte mennesket

som handlende er å betrakte som det endelige opphav («første årsak») til, og med dette er ene og alene ansvarlig for eget valg og egen handling. I dette ligger en vesentlig forskjell mellom mennesket og andre dyr: bare mennesket er moralsk aktør.

Atferdsanalyse, på sin side, går ut fra at mennesket uten unntak i hva det måtte foreta seg er beveget eller motivert av ytre omstendigheter, i henhold til bestemte lovmessigheter. Mennesket i sin atferd er ikke i vesentlig betydning forskjellig fra andre dyr. En slik motsetning til den filosofiske etikks forutsetning om mennesket innebærer ikke at etikk og tilhørende begreper ikke har noen mening eller betydning fra et atferdsanalytisk ståsted. Fra et slikt ståsted kan man betrakte etikk som teori om normer, verdier og hensyn, samt begrunnelsen for disse. Etikk kan betraktes som teori om atferd som historisk er blitt fremmet eller motvirket sosialt og kulturelt (Skinner 1976, s. 210-216). Men mens frihet i forestillingen om «fri årsak» er uavhengighet eller det å være fristilt fra egne behov og ønsker, er frihet og selvbestemmelse for atferdsanalyse det samme som fravær av tvang i form av straff eller negative forsterkere (Flora 2004, s. 53). Den enkelte kan for sin atferd kontrolleres av andre, gjennom positive forsterkere, og likevel være fri. Imidlertid, gitt tanken om atferd som ytre betinget, unngår man ikke tanken om at menneskelig atferd og handling til syvende og sist er motivert av egennytte eller egeninteresse i en eller annen forstand, i motsetning til ovennevnte etiske krav til den enkelte for valg

og handling at man skal være beredt til å sette egne behov og ønsker til side.

Fra et atferdsanalytisk ståsted har etikk mer av rettens karakter, bortsett fra at retten belønner ikke, den straffer for overtredelser. Og den får karakter av å være en slags konsekvensetikk, siden konsekvenser (reelle eller forestilte) er av betydning for atferd. For fagfolk innen atferdsanalyse som forskningsfelt og kunnskapsbasert profesjon, kan etiske hensyn og normpålagte handlinger fremmes gjennom et system av sanksjoner. Men kanskje den viktigste prøven på hvorvidt etikk, slik forstått, gjør jobben for valg og handling er situasjoner der det for den som skal treffe et valg ikke er åpenbart hvilket alternativ som er det rette og hva sanksjonene vil være for de ulike handlingsalternativene. Det kan oppstå en konflikt mellom ulike etiske hensyn. Bailey og Burch (2011, s. 154) nevner som eksempel et pålegg fra leder i en institusjon om å fikse/fabrikkere rapporter og evalueringer for offentlig ettersyn. For å bearbeide dette eksemplet; det er i utgangspunktet galt å lyve, fra både et generelt etisk og et vitenskapsetisk ståsted. På den annen side har man en forpliktelse overfor arbeidsgiver/leder. Man kan videreutvikle eksemplet ved å anføre at godkjente rapporter er betingelse for fortsatt offentlig støtte, at institusjonen gjør mye godt for mange av sine klienter, osv. Det er lite sannsynlig at feilrapportering vil bli oppdaget. I et tilfelle som dette er det vanskelig å tenke seg at en etikk kan være tilstrekkelig om den som ikke også stiller krav til den handlende selv vedrørende betingelser for valg og handling.

I den grad atferdsanalyse hevder å gi det totale bildet av mennesket og dets valg og handlinger, kan det virke som om atferdsanalyse er uforenlig med etikk forstått som krav til den handlende så vel som til hva den handlende gjør. I så fall har atferdsanalyse karakter av å være ontologi, en filosofisk teori om mennesket, så vel som vitenskap. Hvis, på den annen side, atferdsanalysens tilnærming til menneskelig atferd er av metodologisk karakter, og dette er tilstrekkelig for denne disiplinens funksjon og målsetning som anvendt vitenskap og kunnskapsbasert profesjon, går det an å tenke seg en annen dimensjon ved mennesket enn den som avdekkes av atferdsanalyse. Dvs., atferdsanalyse sier ikke alt som kan sies om mennesket og dets atferd eller handling.

En slik tilnærming er å finne hos Kant. I sin *Kritikk av den rene fornuft* skjelner han mellom ting, herunder mennesket, betraktet som gjenstand for vitenskapelig erkjennelse, på den ene side, og ting tenkt uavhengig av slik erkjennelse, på den annen. Som gjenstand for vitenskapelig erkjennelse, *Erscheinung* («tingen slik den fremtrer for oss») er mennesket på lik linje med andre ting å betrakte som underlagt naturens årsakslover. Menneskelige handlinger er fra et slikt ståsted ikke å betrakte som vesentlig forskjellige fra andre hendelser i naturen. For Kant er vitenskapelig erkjennelse knyttet til måten vi erkjenner en ting på, som årsaksbestemt, avgrenset i rom og tid, osv. Gitt for ham at vitenskapens mulighetsbetingelse overhodet forutsetter at denne måten å erkjenne tingene på ligger i oss, som former og begreper vi nødvendigvis

Foto: Scandinavian StockPhoto.

bringer inn i den vitenskapelige erkjennelse, er det meningsfullt også å tenke mennesket uavhengig av betingelsene for vitenskapelig erkjennelse, som *Ding an sich* («tingen i seg selv»). Fra et slikt ståsted er det mulig å tenke seg at mennesket kan handle uavhengig av ytre omstendigheter, egne behov og ønsker, som sine handlingers opphav, frie årsak. Dette er i seg selv ikke tilstrekkelig til å etablere menneskets frihet og dermed etikk som en realitet vedrørende valg og handling. Men Kant mener «beviset» for menneskets frihet og den moralske forpliktelses realitet og det dette innebærer for mennesket er gitt ved det faktum at vi i våre valg og handlinger tenker oss selv som frie (Kant 1785/1970, s. 59).

Forut for dette har Kant hevdet på grunnlag av det han mener er folks alminnelige moralske erfaring at moralsk forpliktelse er absolutt, unntaksløs, og dermed bare kan begrunnes ut fra et opphav i fornuften, til forskjell fra erfaring eller følelse. Og han har gått ut fra at mennesket er et fornuftig vesen. Det er i kraft av sin fornuft at mennesket forestiller seg selv som fritt velgende og handlende og på denne måten fristilt fra naturlige lovmessigheter.

En test tilsvarende Kants grep for å etablere etikkens realitet kan kanskje gjøres uavhengig av de tanker han legger til grunn om den moralske forpliktelses karakter, osv. Gir det mening å spørre oss selv i etisk relevante situasjoner hva som er

riktig å gjøre, i forhold til fag eller i forhold til andre, med et oppriktig ønske om å gjøre det som er riktig, uavhengig av hvilke konsekvenser dette måtte ha for oss? Hvis svaret er bekræftende, posisjonerer vi oss som moralske aktører, uavhengig av hva en vitenskap måtte hevde om mennesket og menneskelig atferd. Etikk, både som en teori om normer, verdier, hensyn, og som krav til handlende, er en realitet, om enn ikke-vitenskapelig.

Denne fremstillingen av etikk utelukker ikke at den enkelte person kan kondisjoneres av andre til etisk riktig handling. Og en slik kondisjonering kan gjerne benytte seg av vitenskapelig kunnskap om mennesket og om lovmessighetene for menneskelig atferd. Men kondisjonering til etisk korrekt handling er ikke tilstrekkelig for en etikk som stiller krav til den handlende selv. Fremstillingen av etikk som er gitt her er et forsøk på å anføre noen grunner til å mene at etikk må stille krav til den handlende selv så vel som for handlinger.

Deltakere og spørsmål i paneldebatten

Sven Arntzen (Høgskolen i Telemark) var også en av seks deltakere som var invitert til paneldebatt påfølgende dag. I tillegg deltok Gunnar Salthe (PhD og filosof, Høgskolen i Østfold), Børge Holden (PhD og psykolog, Habiliteringstjenesten i Hedmark), Silje Haugland (universitetslektor, Universitetet i Agder), Christoffer Eilifsen og Hanna Steinunn Steingrimsdottir (begge PhD stipendiater, Høgskolen i Oslo og Akershus). Leder av NAFO Jon Arne Farsethås, psykolog ved Kapellveien habiliteringssenter, skulle opprinnelig også

delta i debatten men måtte dessverre melde forfall. Paneldebatten ble ledet av Erik Arntzen (Høgskolen i Oslo og Akershus). Det var utarbeidet 18 etiske problemstillinger/spørsmål som paneldebatt-deltakere på forhånd hadde fått tilsendt og som de skulle forberede innlegg i forhold til. Alle var instruert til å forberede innlegg til noen bestemte spørsmål, og utover dette kunne de selv velge hvilke øvrige spørsmål de ønsket å diskutere. Deltakerne var også forberedt på å kommentere hverandres innlegg i debatten. Samtlige unntatt to av de 18 spørsmål som var utarbeidet ble besvart av en eller flere av deltakerne, og som en følge av instruksjonen besvarte alle fire av de fem første spørsmålene. De aktuelle spørsmålene gjengis her:

#1: Bør organisasjoner som NAFO ha egne etiske retningslinjer – og hva er eventuelt fordeler/ulempes?

#2: Hva blir den største etiske utfordringen for fagfeltet i framtiden i forhold til aktiviteter knyttet til (a) forskning og (b) anvendt atferdsanalyse?

#3: Hvilken status har/hvordan kan atferdsanalytikere ta hensyn til subjektive opplevelser – herunder hvordan teknikkene oppfattes og verdsettes?

#4: Hvilke opplæringslementer bør være sentrale innenfor etikk/hva bør etikkundervisningen legge vekt på for anvendt atferdsanalyse?

#5: Hva det er ved anvendt atferdsanalyse som krever et eget fokus på etikk, har atferdsanalyse noen kjennetegn/egenskaper som gjør dette nødvendig? Hva skiller atferdsanalyse fra andre psykologiske retninger/terapi?

#6: Hvordan bør etikk læres? En ting er folk under utdanning, men hva med ufaglærte personer som skal utøve faget?

#7: Er det en «trussel» for atferdsanalysen at ikke-kyndige personer påberoper seg å benytte atferdsanalytiske teknikker som mangler skikkelig forankring, og dersom man antar det, hva kan gjøres med dette?

#8: Anvendt atferdsanalyse har tradisjonelt hjulpet folk med nedsatte kognitive evner — hvilke utfordringer skaper det med hensyn til etikk?

#9: Har man dratt med seg gamle skrekkhistorier som fortsatt preger andres oppfatning av faget, og hvordan kan man eventuelt endre disse?

#10: Er vi alltid forpliktet til å bruke «best practices» som er dokumentert effektive uten unntak? Hva når vi samarbeider med andre faggrupper og disse er enige om og benytter tilnærminger som ikke er støttet av forskning og dokumentasjon?

(#11 og # 12 ble ikke valgt av noen deltakere og refereres derfor ikke)

#13: Hvilke eventuelt nye etiske utfordringer eller hensyn kan være viktige å debattere når atferdsanalytisk behandling beveger seg over til å omhandle nye og mer utradisjonelle målgrupper (barnevern, skole, psykiatri, eldreomsorg med mer)?

#14: Bailey og Burch (2005) skriver at etikk handler om ikke å gjøre skade (“do no harm»), og av og til kan mye skade gjøres av velmenende mennesker. Hvilke strategier eller forhåndsregler synes panelet man bør ha for forebygge/forhindre at dette skjer?

#15: Trenger vi etiske retningslinjer for å foreta riktige valg i det daglige når det

gjelder spørsmål som; hva er rimelig, hva er riktig, er jeg kvalifisert til å foreta denne behandlingen, vil jeg gjøre skade, tar jeg tilstrekkelig data, tolker jeg dataene riktig, vil klienten ha det bedre uten behandling? Og i så fall hva slags retningslinjer?

(#16 ble ikke valgt av noen deltakere og refereres derfor ikke)

#17: Hva slags etiske spørsmål er de viktigste når det gjelder forholdet mellom forskning (også på andre enn mennesker) og anvendelse?

#18: Hvilke etiske utfordringer kan man tenke seg vil være de største vi står vi overfor i Norge i tiden framover? Og har panelet noen forslag til hvordan man bør forholde seg til disse?

Det ble skrevet et referat fra paneldebatten og alle deltakere i paneldebatten har fått anledning til å lese igjennom og kommentere dette. Referatet gjengis i det som følger og i den rekkefølge spørsmålene ble diskutert. Det ble ikke tid til å diskutere samtlige spørsmål, men alt som ble diskutert er gjengitt.

Spørsmål #5: Hva det er ved anvendt atferdsanalyse som krever et eget fokus på etikk, har atferdsanalyse noen kjennetegn/ egenskaper som gjør dette nødvendig? Hva skiller atferdsanalyse fra andre psykologiske retninger/terapi?

Sven Arntzen: Atferdsanalysen innebærer at naturvitenskap anvendes i forhold til mennesker og fordrer derfor en bevissthet omkring hva vi gjør og hvem vi forholder

oss til. Det er behov for etiske grenser når det gjelder å kontrollere andres atferd og vurderinger må gjøres mht. hva slags behandling som fungerer vs. hva som er «riktig».

Gunnar Salthe: Felles for all terapi er at den (forhåpentligvis) virker på folks livskvalitet; dette er grunn til både å handle og til å la det være. Uansett er håpet å ende opp med en bedre situasjon for den det gjelder. Virkemidlet er inngrep i andres atferd. Dette kan stilles opp mot å gripe inn i andres kropp (medisinsk), og det er vanskelig å vurdere hvilke typer inngrep (atferd vs. kropp) som er av alvorligst karakter. Uansett er det grunn til å beskytte pasienten/målpersonen. Det er opplagte problemer når det gjelder bruk av straffemetoder eller tvang og et klart behov for regler som regulerer dette. Kravet om behandlingsintegritet kan komme i konflikt med brukerens autonomi. Grunnen er at det er irrasjonelt å planlegge i detalj. Derfor bør vi ha mulighet til å ombestemme oss. Krav om behandlingsintegritet begrenser denne muligheten. Det bør være mulig å ombestemme seg selv om en har gått med på et tiltak. Praktisering av informert samtykke innebærer at brukeren kan trekke tilbake samtykket når som helst, noe som kan løse problemet i noen tilfeller. Der det er behov for stedfortredende samtykke må det avklares hvem sine interesser som faktisk ivaretas. Positive trekk ved atferdsanalyse er at en er opptatt av kompetanse og å øke denne hos målpersonene, samt at aktivitet er viktig for autonomi og livskvalitet. Et faremoment er imidlertid at noen av

dem som praktiserer teknikker fra atferdsanalysen ofte er mer opptatt av å etablere tekniske ferdigheter enn av å etablere ferdigheter i å fatte beslutninger på vegne av seg selv (autonomi).

Børge Holden: De fleste psykologiske skoleretninger, som psykodynamisk og humanistisk psykologi, er blitt til i direkte møte med pasientene, altså gjennom praksis, fra dag én. Kognitiv atferdsterapi kan sies å ligge i grenselandet mellom sunn fornuft (kognitiv del) og eksperimentell psykologi (atferdspsykologisk del). Atferdsanalyse startet i laboratoriet med duer og rotter. Deretter begynte man å undersøke om de generelle prinsippene som ble utviklet i laboratoriet, kunne anvendes på menneskelig atferd. Målemetoder som den kumulative skriveren, ble førende for både anvendelse av metoder og hvilke problemer og klientgrupper metodene ble anvendt på. I første rekke var det mennesker med utviklingshemning og/ eller autisme, som kan ha problematferd som er lett å telle – klart definerte responser som skilte seg fra det en vanligvis finner hos andre. Det er verdt å reflektere over at autismepopulasjonen utgjør mindre enn 1 % av befolkningen, mens kanskje 80 % av den anvendte atferdsanalytiske litteraturen dreier seg om denne populasjonen. Klinisk baserte retninger er mer beskytta av kulturell praksis, og har dermed en større aksept i kulturen. Disse retningene befatter seg først og fremst med personer som kan gjøre kvalifiserte valg med hensyn til hva slags behandling de vil ha. Atferdsanalyse befattet seg i første rekke

Foto: Scandinavian StockPhoto.

med pasienter andre retninger ikke viste interesse for. Atferdsanalysen kan ta i bruk kraftige virkemidler, og bruken av de generiske prinsippene åpner for stor variasjon i behandlingsstrategier, fra de mest elegante til de mest uestetiske. I kulturen har det vært liten tradisjon for å regulere eksperimentell virksomhet av en slik karakter. Det at atferdsanalysen har befattet seg med pasientgrupper som tradisjonelt ikke har hatt høy grad av beskyttelse, har medført høy sannsynlighet for å trå feil, og dermed for både uetisk og uestetisk metodebruk. Pionerarbeid og erobring av nytt terreng medfører ofte stor fare for å gjøre feil.

Silje Haugland: Finner ingen trekk ved atferdsanalyse som gjør den mer krevende mht. etisk refleksjon enn de trekk en finner ved andre retninger. All atferd krever et

etisk fundament. Atferdsanalysens menneskesyn provoserer ofte omgivelsene og beskyldes for å være kynisk, reduksjonistisk og uestetisk. Menneskelig atferd likestilles med dyrs atferd, en fjerner det mystiske ved menneskelig atferd. Atferdsanalysen mistenkes ofte for å bruke mennesker som forskningsobjekter. Det er viktig å ta innover seg at teknologi ikke har noen verdi i seg selv, den har verdi kun i kraft av det den brukes til. Atferdsanalysen setter navn på og analyserer fenomener som andre retninger ikke snakker om, for eksempel straff, på operantnivå. Dette gjør atferdsanalytisk praksis transparent – folk vet hva vi gjør siden vi setter ord på det. Det medfører også andre etiske avveininger enn det en finner hos andre retninger. Atferdsanalyse kan trekke den etiske debatten ned på et annet reduksjonsnivå enn det andre psykologiske retninger kan,

noe som gjør for eksempel spørsmål om når en forsterker skal leveres til etiske så vel som faglige spørsmål.

Hanna Steinunn Steingrimsdottir:

Anvendt atferdsanalyse skiller seg fra andre tilnærminger (som for eksempel psykologi) ved å være basert på egen filosofisk vitenskap, radikal behaviorisme. Radikalbehaviorismens mål er å identifisere de kontingensene som atferd forekommer under mens for eksempel generell psykologi prøver å finne årsak til atferden inne i selve organismen, i organismens tanker, følelser og så videre. Det er dermed vesentlig forskjell mellom de to tilnærmingene der den første prøver å beskrive, predikere og kontrollere atferden mens i den andre er målet kun å beskrive og predikere den. På grunn av vekten vi legger på å kunne predikere og kontrollere atferd er det viktig at atferdsanalytikere har eget fokus på etikk. For å kunne predikere og kontrollere atferd må vi registrere atferden i det miljøet som atferden forekommer i. Vi må ha baseline-registrering, lage tiltak ut i fra det som har vist seg å være effektivt, ta tilstrekkelig data etter at tiltak har vært satt i gang og ta fortløpende evalueringer på effekten av tiltaket. Underveis må vi vise hensyn til og respektere klienten, nærpersioner og andre ansatte som jobber sammen med klienten. Som Sven Arntzen tidligere har påpekt, står dette i motsetning til det som ofte er gjort innenfor generell psykologi der klienten besøker terapeuten på et kontor og drar så hjem i etterkant. Derfor er det nødvendig for atferdsanalytikere å ha eget fokus på etikk.

Christoffer Eilifsen: En påstand om vitenskapelighet fremmes ofte i forbindelse med atferdsanalytiske metoder. Påstanden om vitenskapelighet er ikke unik for atferdsanalyse, men det er mange fagfelt som ikke legger fram en slik påstand. Når en slik påstand fremmes har atferdsanalytikeren en plikt til å bruke vitenskapelige metoder i sin yrkesutøvelse. Dette involverer bruk av eksperimentelle design eller i det minste en plikt til å benytte veldokumenterte metoder basert på tidligere eksperimentell virksomhet. Mens et krav om bruk av eksperimentelle design i noen tilfeller kan fravikes, er dette ikke tilfellet for et krav om at registrering av atferd skal forekomme. Atferdsanalytiske prosedyrer benyttet i anvendte tiltak eller vitenskapelige eksperimenter bør være datadrevne. Dette innebærer at alle beslutninger om endringer av prosedyre tas ut fra de registreringer av atferd og analyser av denne registreringen som er gjennomført. Dette gir ikke bare etiske føringer for den enkelte atferdsanalytikers praksis, men gir også et stort veiledningsansvar for atferdsanalytikeren mht. å lære andre som kan komme til å bedrive virksom under navnet atferdsanalyse å utøve etisk forsvarlig, datadrevet virksomhet.

Spørsmål til panelet

Erik Arntzen: Spørsmål til Gunnar Salthe om han har noen alternativer til behandlingsintegritet, hvis det er slik at behandlingsintegritet og autonomi står i motsetning til hverandre?

Gunnar Salthe: Ingen opplagte svar på dette, men viser til Helsinki-erklæringen som stiller krav om informert samtykke. I tillegg har forskeren et selvstendig ansvar for å vurdere risiko, ulemper og fordeler for pasienten og å velge den metode som gir størst nettogevinst for målpersonen. Datainnsamling og evaluering av utviklingen er en forutsetning, og her kommer krav til behandlingsintegritet inn. Den ulempen det gir, må tas inn vurderingen. Det etiske ansvaret er større jo svakere pasienten fungerer kognitivt. Når det er andre som skal samtykke på vegne av pasienten er det sentralt å vurdere hvem sine interesser denne ivaretar og at vedkommende ikke har noen egeninteresse i den aktuelle sammenhengen.

Spørsmål til hele panelet: Hva er «å virke»?

Silje Haugland: Vi befinner oss i en målskrivingstradisjon, dette innebærer at et tiltak «virker» når et mål oppnås. Tiltak kan også ha bieffekter og disse kan være vanskeligere å måle, noe som hører med i den etiske debatten. Mener at N=1 design utgjør en god buffer mot kritikk.

Hanna Steinunn Steingrimsdottir: Hva som «virker» må defineres individuelt. Det må settes mål for atferd og disse målene definerer hvilken retning det er ønskelig at utviklingen tar.

Lena J. Mjåtvedt (Lunner kommune): Viktig at en ikke behandler for enhver pris, virkningen skal ha en hensikt og være i

tråd med kulturen målpersonen befinner seg i.

Børge Holden: Tiltak kan virke, uansett hvor ufornuftige de er – «idiotiske» tiltak kan også ha effekt. Effekt sier ikke nødvendigvis noe om tiltakets nytte.

Gunnar Salthe: Et sentralt spørsmål å stille seg er om vi gjør det som er best. Det laveste kravet vi kan stille til et tiltak er at det skal virke. Vanlige nytteetiske vurderinger omfatter hvordan pasienten vurderer konsekvensene, hvilken effekt har tiltaket, og hvilke bieffekter har det. Et lavt ambisjonsnivå kan medføre at en stopper letingen etter nye virkemidler.

Silje Haugland: Atferdsanalysen er i seg selv verdinøytral, men må kunne tilby teknikker for at de målene pasienten, eller den som er juridisk ansvarlig for pasienten, selv setter.

Spørsmål #1. Bør organisasjoner som NAFO ha egne etiske retningslinjer — og hva er eventuelt fordeler/ ulemper?

Christoffer Eilifsen: Fordeler ved etiske retningslinjer er at de kan påvirke hvordan NAFO-medlemmer utøver sin virksomhet slik at etiske hensyn blir ivaretatt i større grad enn det som ville vært tilfellet dersom regelverket ikke eksisterte. Jeg mener imidlertid at det er en fare for at etiske retningslinjer bare forblir noen fine ord på et papir som har begrenset effekt på atferden til dem det er ment at retningslinjene skal påvirke. Som oftest er

etiske retningslinjer knyttet til spesifikke yrkestitler, og det har tradisjonelt vært slik at sanksjonsmuligheter for brudd på regler involverer regulering av bruken av disse yrkestitlene. Yrkestitler gir folk som benytter seg av vedkommendes tjenester en idé om hvilke kompetansekrav som forventes av vedkommende, hvilke etiske overlegninger han eller hun kan forventes handle i forhold til. De fleste som i dag kaller seg atferdsanalytikere er vernepleiere eller psykologer, eller under veiledning av disse yrkesgruppene, og omfattes dermed av allerede etablerte etiske retningslinjer. Hvem som kaller seg atferdsanalytikere er imidlertid trolig i endring som en følge av at det den senere tid har blitt startet nye norske utdanninger knyttet feltet, slik som Bachelor i læringspsykologi og Master i læring i komplekse systemer som tilbys ved Høgskolen i Oslo og Akershus. Dette vil øke behovet for etiske retningslinjer for atferdsanalytikere.

Hanna Steinunn Steingrimsdottir:

Målet i anvendte settinger er som oftest å endre sosialt viktig atferd til noe som er «bedre». Viktig å stille spørsmål vedrørende hvilken atferd som skal endres og til hvilket nivå; hvilke uavhengige variabler som kan manipuleres; hva er «bedre» og hvem bestemmer hva som er bra og ikke bra.

En må kjenne til det vitenskapelige grunnlaget for atferdsanalyse for å kunne vurdere om atferdsanalyse er benyttet eller ikke og kunne informere om dette (for eksempel ved feilinformasjon i medier). Anser etiske retningslinjer som god hjelp

til å begrunne målvalg og praksis, i daglig arbeid. Viktig at de er norske, ikke alle leser engelsk. Påpeker at NAFO er et lite miljø der alle kjenner hverandre godt. Dette vanskeliggjør en etisk bedømmelse av andres tiltak eller prosjekter. Ønsker etiske retningslinjer i NAFO.

Silje Haugland: Det er høy tid at det utarbeides etiske retningslinjer for NAFO. Ingen retninger eller teknikker er moralske i seg selv, men etiske retningslinjer vil ha en viktig signaleffekt overfor samfunnet for øvrig. De kan danne grunnlag for en levende og varig debatt, moral er alltid i endring. For å kunne ha en signaleffekt overfor andre enn atferdsanalytiske miljøer, må etiske retningslinjer formuleres på en forståelig og ikke en sekterisk måte. Etiske retningslinjer bør knyttes opp mot prinsipper og menneskesyn, slik at hele spennet fra operant til filosofi dekkes. Ser også behovet for en etisk komité og et utvalg som kan arbeide med retningslinjer. Utvalget bør kanskje også ha opponenter. En drøm er å ha en telefonvakt der en kan henvende seg ved tvil om tiltak. Skinners frihetsbegrep og tanke om en verden fri for aversiv kontroll kan tydeliggjøres gjennom etiske retningslinjer og forståelse av grunnbegrepene.

Børge Holden: Jeg ser ikke poenget med etiske retningslinjer for NAFO, da det finnes andre og viktigere kilder til å regulere atferdsanalytisk virksomhet. Yrkesetiske retningslinjer for hver enkelt yrkesgruppe bør holde, i tillegg til helsepersonelloven, pasientrettighetsloven, helse- og omsorgstjenesteloven kapittel 9,

for å nevne de vesentligste. Levende fagdiskusjoner og en offentlig debatt kan også gi etiske føringer for atferdsanalytisk virksomhet. Selv om det ikke har vært særlige diskusjoner omkring dette i NTA (Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse), finnes det andre fora der disse problemstillinger gene drøftes fra tid til annen. Arbeidsplasser har et ansvar for etiske praksis. Den offentlige debatten, og til og med negative medieoppslag omkring atferdsanalytisk metode, har hatt en positiv effekt når det gjelder å modifisere både metoder og målvalg. Vi har en generell plikt til å rådføre oss med mer kompetente kollegaer når det gjelder etiske vurderinger, på samme måte som vi har en plikt til å rådføre oss med andre når vi ikke har nok faglig kompetanse selv. Historisk sett er metodene som benyttes i dag, mindre kontroversielle og mer sofistikerte enn for bare få år siden. Den etiske praksisen er bedre.

Gunnar Salthe: Ser ikke behovet for etiske retningslinjer. Undersøkelser viser at pasienten er bedre beskyttet gjennom lovverk enn gjennom etiske retningslinjer. Mener at det generelt er for mange regler og at disse ikke alltid følges. Foreslår at en gjennomgår lovverket og analyserer hva som ivaretas av dette. Mener at det er behov for en etisk komité, men at denne bør søke samarbeid med det juridiske miljøet. NAFO bør engasjere seg i etiske spørsmål. Juridiske retningslinjer har en PR-verdi og kan ha en effekt i konflikter mellom oppdragsgiver og atferdsanalytiker. Slike konflikter kan imidlertid også løses gjennom en etisk komité.

Etiske retningslinjer kan aldri matche det apparatet som ligger bak et lovverk og tolkningen av dette. Om det går inflasjon i reglene risikerer en at ingen orker å være utøvere. Praktiseringen av etiske vurderinger må trenes inn, for eksempel ved å analysere case i forhold til lovverk, etikk og fag. Om det viser seg at en trenger ytterligere retningslinjer etter en gjennomgang av lovverket, må en vurdere å etablere slike, men ikke som et førstevalg. Mener at yrkesetikk hos atferdsanalytikere kan oppfattes som en slags dydsetikk. anbefaler at en plukker ut et panel av dyktige utøvere som er kjent for å ha god dømmekraft og presenterer dem for etiske problemstillinger som skal bedømmes. Uenighet må begrunnes. Dette vil kunne skape konsensus blant atferdsanalytikere om hva som er god atferdsanalytisk praksis.

Sven Arntzen: Etiske retningslinjer er et uttrykk for etisk bevissthet. Lovverk, forskningsetiske komitéer osv. er viktige kilder til støtte for etiske retningslinjer, som igjen vil kunne være en entydig kilde til veiledning. Det at vi anvender naturvitenskapelig basert kunnskap på moralsk berørte parter tilsier at det er viktig å ha en måte å ivareta etisk bevissthet på. Faremomentet er at etiske retningslinjer kan bli svært omfattende og gi lite rom for skjønn. Etiske retningslinjer er legitimerende for faget; gir en etisk hjemmel for utøvers beslutninger (velge det som er riktig); utgjøre en fagetisk bagasje som definerer oss overfor oppdragsgivere; presenterer og legitimerer oss overfor folk fra andre faglige ståsteder og i nye faglige

Foto: Scandinavian StockPhoto.

sammenhenger. Det er imidlertid viktig å være klar over at slike retningslinjer også kan være provoserende overfor andre grupper.

Spørsmål/kommentarer til panelet

Lena J. Mjåtvedt (Lunner kommune):

Etiske retningslinjer kan ha en funksjon i «maktgrenselandet» å være en kilde til den daglige etiske refleksjonen omkring dette.

Børge Holden: Dette er problemstillinger som bærer mer preg av hva som er lovlig og ulovlig, og dekkes av gjeldende lovverk.

Monica Vandbakk (Høgskolen i Oslo og Akershus): Hvordan kan etiske

retningslinjer håndheves slik at de blir noe mer enn en reklameplakat?

Sven Arntzen: Håndhevelse begrenses av at vi ikke har noe sertifiseringsorgan. Det bør likevel være mulig å få på plass mekanismer, for eksempel gjennom en etisk komité, som vil bidra til å motvirke uetisk praksis fordi det er stigmatiserende i eget fagmiljø å få sin praksis tatt opp i komitéen.

Silje Haugland: Etiske vurderinger kan læres gjennom caseanalyser i utdanning. Ingen etiske retningslinjer regulerer hva vi kan bruke vår kunnskap til og det er behov for dette.

Linda Løvseth (FO Oslo): Psykologer og vernepleiere har allerede egne retningslinjer og hva er det med atferdsanalysen

som gjør at vi trenger noen i tillegg?
Er atferdsanalytikere uetiske?

Silje Haugland: Detaljeringsnivået i vår analyse gjør oss i stand til å se oss selv i kortene og vurdere om vi når vårt eget mål om ikke-aversiv kontroll.

Gunnar Salthe: Har ikke tro på mange detaljerte retningslinjer og eksemplifiserer dette med miljøer som omdefinierer tvangstiltak til «ikke tvang» for å slippe byråkratiet tilknyttet kapittel 9. Klare definisjoner/retningslinjer skaper altså merarbeid. Man bør søke et balansepunkt.

Børge Holden: Det samfunnet ikke aksepterer i forhold til mennesker med utviklingshemning, vil det heller ikke akseptere forhold til andre. Kontroversene omkring straff dekkes langt på vei av kapittel 9, og egne regler vil neppe være til ytterligere hjelp.

Sjur Granmo (student, Høgskolen i Østfold): Den første av de 7 dimensjonene ved anvendt atferdsanalyse (Baer et al., 1968) dreier seg om hva som er av verdi for deltakeren/målpersonen og danner grunnlag for refleksjoner omkring dette. Tar ikke stilling til om NAFO bør ha egne retningslinjer eller ikke.

Abder Fakhri: Mange begreper som for eksempel «autonomi» implementeres allerede i vårt daglige arbeid og disse begrepene medfører etiske vurderinger. Vi trenger derfor ikke egne retningslinjer for å ivareta dette.

Beate C. Basing (FO): Tips til verktøy for etisk refleksjon i praksis: KS har prosjekter i forhold til etiske kompetanseheving i kommunene. Sjekk nettsiden deres under «etikkportalen», der finnes mange gode eksempler og verktøy. En kan kjøpe «verdispillet» fra Oslo kommune, et kortspill som tar for seg etiske problemstillinger.

Børge Holden viser til at ABAI (Association for Behavior Analysis International) ikke har egne etiske retningslinjer, men at dette ivaretas av retningslinjene for de enkelte profesjonene.

Paneldeltakernes selvvalgte spørsmål

Spørsmål #10: Er vi alltid forpliktet til å bruke «best practices» som er dokumentert effektive uten unntak? Hva når vi samarbeider med andre faggrupper og disse er enige om og benytter tilnærminger som ikke er støttet av forskning og dokumentasjon?

Silje Haugland: Som atferdsanalytikere har vi muligens omfavnet «best practice» noe ukritisk. Vitenskap gir oss ikke sannheter, men sannsynlige sammenhenger – så også med best practice. Har best practice overføringsverdi mellom individer? Det at det finnes en manual må ikke forhindre oss fra å fortsette å ta data, eller komme i konflikt med anvendelsen av N=1 design. Vil målpersonen selv utsettes for «best practice»?

Spørsmål #4: Hvilke opplæringslementer bør være sentrale innenfor etikk/hva bør

etikkundervisningen legge vekt på for anvendt atferdsanalyse?

Gunnar Salthe: Funksjonelle analyser finner ikke bare virkemidler. Forsterkere har verdi i seg selv. Man finner det som er normativt for målpersonen. Dermed er man i gang med en etikkanalyse. Målsettingsarbeid er også normativt; mål er en beskrivelse av en ønsket fremtidig tilstand. Formuleringene av målsettinger muliggjør at effekten av tiltak kan sjekkes, men en slik sjekk må også innebære en totalvurdering av den nye livssituasjonen til målpersonen. Foruten den deskriptive vurderingen («hvordan gikk det?») kreves også en normativ vurdering («ble livet bedre?»). Det fins altså to sentrale punkter i atferdsanalytisk arbeid hvor etikk har en naturlig plass. Vi må gjøre det som er best for brukeren. En måte å måle dette på er å måle grad av ønskeoppfyllelse før og etter tiltak. Hvem bør bestemme mål og tiltak? Hovedregelen er informert samtykke. Når folk stilles overfor et valg mellom ulike strategier, overlater de ofte dette valget til eksperten, men de bestemmer at eksperten kan bestemme for dem. Men informert samtykke forutsetter samtykkekompetanse. Rettferdighetsvurderinger innebærer etiske vurderinger av hva som er rettferdig når flere parter er involvert. Atferdsanalyse gir ikke svar på dette, men etikkteori kan være et hjelpemiddel i slike vurderinger. Etiske teorier er normative. De sier hvordan verden bør være. Derfor kan de ikke testes mot empiri. Det forklarer hvorfor det er uenighet om hvilken teori som er best. Det er derfor viktig at vi lærer mer enn én teori, slik at hver enkelt kan

velge den ene fremfor den andre eller vurdere en problemstilling opp mot flere teorier og sjekke om vi faktisk får det samme svaret. Moralske standpunkter i enkeltsaker kan testes i etikkteoretiske systemer. Om resultatet stemmer med egne moralske oppfatninger har vi en begrunnelse for valg, men ved uoverensstemmelse vet vi ikke hvor feilen ligger. Etikkteorien kan være feil, men det kan også våre moralske intuisjoner være. Moralske oppfatninger og intuisjoner endres over tid.

Det finnes ingen enkel test for å sjekke om normative utsagn er riktige eller gale, ingen fasitsvar. Som atferdsanalytikere skal vi ikke være fanatiske tilhengere av enkelte teorier og heller ikke løse disse problemstillingene, men vil skal vite at de finnes.

Sven Arntzen: Stort sett er vi etisk oppegående og vet hva som er rett og galt. Foreslår fire sentrale opplæringsselementer:

1. Belyse etiske problemstillinger gjennom å drøfte case i lys av punktene som Salte nevner i sin redegjørelse.
2. Forsøke å utlede normer fra diskusjonene.
3. Definere hvilket generelt verdigrunnlag som forutsettes.
4. Drøfte etiske beslutningsprosedyrer som vil bringe inn etikkteorier.

Dette fordrer en bevissthet om faget og hva formålet med faget er og vil bringe inn «er – bør» problemstillinger. Opplæringen må også innebære trening i å identifisere hvem som er berørte parter og å kunne sette seg i deres sted. Dette bringer inn diskusjoner omkring paternalisme vs.

autonomi. Etikkopplæringen må tilpasses trinnene i den faglige opplæringen, for eksempel tilpasset bachelor vs. PhD. Undervisningen må baseres på fag og atferdsanalyse bør altså ha sin egen etikkopplæring. I tillegg bør en ha en egen opplæring rettet mot forskning.

Spørsmål #13: Hvilke eventuelt nye etiske utfordringer eller hensyn kan være viktige å debattere når atferdsanalytisk behandling beveger seg over til å omhandle nye og mer utradisjonelle målgrupper (barnevern, skole, psykiatri, eldreomsorg med mer)?

Hanna Steinunn Steingrimsdottir:

Jeg valgte dette spørsmålet for å påpeke at atferdsanalyse ikke bare er rettet mot å gjennomføre forskjellige tiltak med barn med autisme eller utviklingshemning. Jeg velger å ta utgangspunktet i bruk av atferdsanalytiske prinsipper med voksne mennesker som er diagnostisert med demens. Det er noen etiske dilemmaer som er knyttet til å jobbe med denne målgruppen, og for eksempel i forhold til å gi samtykke for et gitt tiltak eller samtykke for deltakelse i eksperimenter. Eldre mennesker som har vært diagnostisert med demens har i mange tilfeller vært funksjonsfriske mennesker som har hatt full kompetanse til å si hva de er villig til å delta i og hva de ikke vil være med på. Demens er beskrevet som en progressiv sykdom som medfører at når sykdommen blir verre så blir evnen til å samtykke mindre. Etiske problemstillinger dukker opp i den glidende overgangen mellom at målpersonen fortsatt har samtykkekompetanse og en dag ikke har det, og en må be

om samtykke fra nærpersoner. Det å søke etter samtykke fra nærpersoner når en har evne til å gi samtykke selv kan være uetisk og atferdsanalytikerens kan ufrivillig overskride grensene til målpersonen på lik linje med å få samtykke fra en som ikke har samtykkekompetanse. Dette bør være en av de problemstillingene som diskuteres innenfor atferdsanalytiske miljøet.

Spørsmål #2: Hva blir den største etiske utfordringen for fagfeltet i framtiden i forhold til aktiviteter knyttet til (a) forskning og (b) anvendt atferdsanalyse?

Christoffer Eilifsen: En stor utfordring for atferdsanalysen i dag som sannsynligvis vil bli enda større fremover i tid er knyttet til å beholde en kritisk holdning til årsaksforklaringer til atferd som fremsettes i lys av enorm teknologisk utvikling innen neuroscience og forskning på gener. Mens vitenskapelig kunnskap som frembringes innen fagfeltene genetikk og neuroscience er interessant og et særdeles viktig tillegg til kunnskap om funksjonelle relasjoner mellom miljø og atferd, er det viktig å beholde enn sunn vitenskapelig skepsis særlig til påstander om mulige begrensninger for læring hos individet.

Anvendt atferdsanalyse har ofte beskjeftiget seg med atferd hos individer andre yrkesgrupper eller retninger innen psykologien ikke har befattet seg med. Dette har flere årsaker, men det kan hevdes at en av årsakene er at atferdsanalytikere har hatt tilgjengelig metoder som gjør det mulig å endre atferd der andre yrkesgrupper eller psykologiske retninger ikke har hatt tilsvarende effektive verktøy til å

Foto: Scandinavian StockPhoto.

gjennomføre slike atferdsendringer. Disse verktøyene eller metodene som atferdsanalytikerne har tilgjengelig tar utgangspunkt i en analyse av atferd som beskjeftiger seg med å eksperimentelt påvise funksjonelle relasjoner mellom miljø og atferd. Det vil si at årsaksforklaringer er forankret i empirisk påviste sammenhenger mellom miljø og atferd. Noen årsaksforklaring innen neuroscience og genetik per dags dato er derimot ikke knyttet til empirisk definerte funksjonelle relasjoner, og er til tider spekulative i så stor grad at det kan hevdes at disse forklaringene er en form for mentalisme ikledd en vitenskapelig språkdrakt. Det er dermed viktig at atferdsanalytikere er stand til å bedømme holdbarheten av påstander om årsaksforklaring innen

genetik og neuroscience. Å være i stand til dette innebærer en grunnleggende forståelse av vitenskapsfilosofiske grunnforutsetninger både innen atferdsanalyse og innen andre vitenskaper som beskjeftiger seg med atferd.

Spørsmål #8: Anvendt atferdsanalyse har tradisjonelt hjulpet folk med nedsatte kognitive evner – hvilke utfordringer skaper det med hensyn til etikk?

Børge Holden: Det å hjelpe mennesker med nedsatte kognitive evner, gir noen etiske utfordringer, og det er ulike normative begrunnelser for å gi leseopplæring til en voksen med utviklingshemming, og til en seksåring. Utgangspunktet for all anvendelse er idiosyn-

kratisk; vi benytter N=1-design for å kunne påvise hvilken effekt anvendelsen av atferdsprinsipper har for hvert individ. Målvalg er noe av det vanskeligste i atferdsanalyse, og er sentralt i etiske overveininger. I målvalgsprosessen skal ikke en veileder bestemme noe som helst, mål er i utgangspunktet ikke et fagspørsmål. Det kan være ulike måter å oppnå et mål på, men det er den aktuelle personen, og/eller dens representanter, som velger. Når vi skal anvende prinsipper fra laboratoriet ute i samfunnet, må vi også sikre at det skjer på en estetisk måte. Estetikk har et etisk perspektiv, for eksempel hvor stigmatiserende et tiltak er. Det samme gjelder hvordan ordvalg og presentasjon oppfattes ellers i samfunnet. Vi vinner ikke nytt publikum ved å slå om oss med begreper som «prediksjon» og «kontroll». En utfordring er å balansere mot «feighet», vi skal bruke faguttrykk, men må være bevisste på tid og sted. «Te deg som folk, snakk til andre uten tolk». I tillegg til å bruke effektive og estetiske metoder, er relasjonen til klienten sentral. Det er mennesker vi har med å gjøre, og her må vi arbeide for å styrke vår troverdighet. Det er altså trekk ved atferdsanalyse som gjør at vi må trå forsiktig. Vi må balansere mellom ikke å gjøre gale ting, samtidig som vi er nødt for å gjøre noe, i de sakene som vi får.

Gunnar Salthe: Kontroll og lovmessighet står ikke nødvendigvis i motsetning til autonomi. Kontroll er faktisk en forutsetning for autonomi, såfremt individet har kontrollen selv.

Spørsmål/kommentarer til panelet:

Jon A. Løkke (Høgskolen i Østfold):

Debatten har vært opplysende og gir oss mulighet til å ha en kvalifisert mening om problemstillingene. Lander selv på at det ikke er behov for egne etiske retningslinjer for NAFO; men tenker at et etisk råd bør bestå av både noen «flotte atferdsanalytikere» og et par «husfilosofer». Rådet bør ha fire arbeidsområder:

1. Rådgivende organ.
2. Samle og belyse case over tid og belyse om den lovgivningen vi har, er tilstrekkelig til å ivareta de etiske problemstillingene.
3. Sørge for en løpende debatt om normative spørsmål på de årlige seminarene.
4. Stimulere til publisering av artikler om normative spørsmål og atferdsanalyse i NTA og eMAA.

Avsluttende kommentar

Basert på tilbakemeldinger og observasjoner, tør vi si at tilleggsseminaret med paneldebatten fungerte fint. Deltakerne i panelet kom med gode innspill til debatten, og dette avstedkom flere gode og viktige diskusjoner i ettertid, ikke minst i styret.

Historisk sett har personer med begrensninger i språk, kommunikasjon og generell kompetanse hatt større risiko for å bli utsatt for overgrep og uverdigg behandling. Kombinasjonen av en vitenskapelig tilnærming med vekt på datainnsamling og demonstrasjon av eksperimentell kontroll overfor en slik

målgruppe kan i utgangspunktet by på store utfordringer, både når det gjelder distansen til personen som mottar behandling, og med hensyn til retten til et privatliv og retten til respekt og verdighet. Manipulering av konsekvenser av atferd for andre personer stiller store krav til behandleren, og man bør hyppig stille spørsmål om hva som er riktig og rimelig, om man kan gjøre skade, eller om personen vil ha det bedre uten behandling. Det stilles krav til at man er oppdatert på hva som effektiv behandling samtidig som behandlingen skal være individuelt tilpasset målpersonen. I Norge er det dessuten slik at mange behandlingstiltak, også basert på atferdsanalyse, foregår i målpersonens naturlige miljø, og av personer som har ulik kompetanse og ferdigheter som «behandlere». Ettersom atferdsanalyse har vært omdiskutert i blant annet media, stilles det kanskje enda strengere krav til å være ryddige på alle områder. Det er vanskelig å gi fasitsvar eller komme med sannheter, og det virker som om det er enighet om at både etiske diskusjoner og etiske kjøreregler er viktig.

Flere forhold ved atferdsanalyse som bør vies oppmerksomhet og varsomhet har blitt diskutert gjennom dette tilleggsseminaret, og det var delte meninger om hvorvidt NAFO som organisasjon bør ha egne etiske retningslinjer. Det kom forslag om å opprette et slags etisk rådgivende organ eller komité og dette er gode forslag som styret vil behandle nærmere fram mot neste årsmøteseminar. I mellomtiden håper vi at debatten fortsetter. Takk til alle bidragsyttere ved

tilleggsseminaret, så vel som deltakere i paneldebatten og de som hørte på.

[Redaksjonell merknad: Det foreslåtte etikkrådet ble opprettet av styret i NAFO i 2012 som en prøveordning. Deres mandat spesifiserer at «... rådet bør uttale seg om ulike normative problemstillinger knyttet til atferdsanalyse og etikk, både når det gjelder anvendelse og forskning. Formålet er å skape og å bidra til en etisk debatt, samt å ha et råd med kompetente personer som kan vurdere, diskutere og gi innspill i konkrete saker medlemmene ønsker å drøfte. Rådet bør prioritere å kommentere innspill fra medlemmene i NAFO. Rådet står fritt til selv å dra i gang debatt eller skrive innlegge/artikler for foreningens eget tidsskrift, men gjerne også for andre tidsskrifter.»

Rådets medlemmer er Gunnar Salthe, Børge Holden, Silje Haugland, Jonny Finstad og Jon A. Løkke.] ●●

Litteratur

- Bailey, J og Burch, M (2011). *Ethics for Behavior Analysts 2. utg.* London: Routledge.
- Flora, SR (2004). *The Power of Reinforcement.* Albany: State University of New York Press.
- Kant, I (1785/1970) *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten.* Norsk oversettelse av Eivind Storheim: *Immanuel Kant. Morallov og frihet.* Oslo: Gyldendal.
- Schneewind, JB (1992) «Autonomy, Obligation, and Virtue: An Overview of Kant's Moral Philosophy». I P Guyer (red.). *The Cambridge Companion to Kant.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Skinner, BF (1976). *About Behaviorism.* New York: Vintage Books.
- Vaags, RH (2004). *Etikk.* Bergen: Fagbokforlaget.